

This study also deals with the application of plants in popular medicine. According to the data obtained, there are 65 plant species currently being used in the region of South Eastern, 37 of which internally, mainly in the form of teas, and 28 externally, mostly as compresses of fresh plants applied directly. Only 4 plant species are used in both forms, e. g. *Achillea millefolium* L., *Asarum europaeum* L., *Matricaria chamomilla* L. and *Valeriana officinalis* L. These plant species have been rendered official in many pharmacopoeias, thus endowing folk experience with scientific verification.

Some seventy plant species recorded are being used for the treatment of about 25 diseases, or rather health problems, since there are not dealing here with doctors' diagnoses but with vague ailments affecting one organ. The purpose of the majority of this popular medication is the removal of stomach disorders or pains (about 30 prescriptions), followed by the treatment of lung and respiratory diseases (26 prescriptions). It is interesting to note that the people living in these parts do not have many remedies for the treatment of kidney and nerve disorders, which is not the case in other regions of our country. Therefore, it would be useful to pursue and extend this research in order to arrive at more reliable interpretations of these and other phenomena which are relevant for a better understanding of popular pathology and therapy at different periods of time in this region of Bosnia.

(Rad je Uredništvo primilo 22. V 1984. god.)

Maid HADŽIOMERAGIĆ

NAČINI LIJEČENJA KOJA SU PRIMJENJIVALI BERBERI IZ PORODICE SKAKA U SARAJEVU*

Berberi su bili i pomoćni ljekarski stručnjaci koji su se stotinama godina bavili i liječenjem. Opseg njihovog rada, osim brijackog, je bila i kirurgija, odnosno onaj njen dio koji su tadašnji ljekari prepuštali berberima. Naravno, oštra granica nije postojala, pa je zavisilo o ličnoj sposobnosti berbera koje će terapijske postupke obavljati. Kako nije bilo podjele između kirurškog i internističkog područja, i kod berbera srećemo pored kirurških intervencija i primjenu liječenja iz područja interne medicine.

U pisanim dokumentima ima opisa ovog rada, ali nema autentičnih podataka dobijenih direktno od onih koji su to radili.

U Sarajevu postoji porodica Skaka koja već u pet generacija obavlja berberske i ljekarske poslove. Sada je živ 70-godišnjak Abdulah Skako, koji je ovu vještinu učio od svoga oca Uzeira, i tako unazad s koljena na koljeno oko 250—300 godina. Ja sam razgovorom u kući Abdulaha dobio od njega autentične i interesantne podatke o ljekarskom radu ove porodice. On mi je u jednom razgovoru u iskrenom tonu dao ove podatke, pa mislim da su oni interesantni da se objave. Berberi u ranijim epohama imaju zasluge što su se bavili i liječenjem. To je uostalom dio istorije zdravstvene kulture ovoga kraja.

Vještinu liječenja su berberi učili iz starih knjiga i rukopisa i od samih liječnika, a kasnije i jedan od drugog. Zato njihova ljekarska djelatnost ipak ima u osnovi učevno porijeklo. Stotinama godina skupljano iskustvo i znanje njihovim praktičnim radom i empirijom, vjerovatno je djelimično ušlo i u savremeno medicinsko znanje. Mi sa gledišta današnjeg znanja ne smijemo da nipodaštavamo tadašnji rad ni liječnika ni berbera kao njihovih saradnika, jer je ono bilo na visini njihovih tadašnjih znanja. Moramo biti samokritički pa priznati, da niti mi, savremeno obrazovani liječnici, još uvijek nismo savladali veliki dio medicinske problematike. I naše znanje će nekad netko ocjenjivati. I mi ćemo biti jednog dana dio predmeta istorijskog proučavanja. To uvijek moramo imati na umu. Zato čitajući ovaj rad, moramo to činiti sa punim poštovanjem prema raznim vrstama liječnika iz istorije.

Po pričanju Abdulaha Skake, oni su djelimično znanje uzimali iz starih ljekarskih knjiga, koje su bile na arapskom ili turskom jeziku. Sve stručne ljekarske knjige oni su nazivali Tib. Ponekad bi u ovim knjigama zapisivali i nešto svoga znanja, ali takvih zapisivanja je bilo posve

* Saopšteno na 31. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije održanom u Jablanici 14—16. X 1983. god.

malo. Znanje se je moralo imati „u glavi“, a otac mu je uvijek govorio: „Gledaj i uči!“

Lijekovi za unutrašnju upotrebu su se spravljali u obliku tableta, koje su oni po turskim nazivima nazivali „hapovi“, a oni koji su ih pravili nazivani su „hapari“. Tako su oni liječili „frenjak“ hapovima koji su se jeli, a spravljani su od samljevenog korjena neke biljke (čije je ime zaboravio). Koliko on zna, u liječenju su imali uspjeha. Međutim, on ne zna razliku između gonoreje i luesa, ali je vjerovatno najčešće liječena gonoreja.

Mehlemi su bili ljekovite kreme za vanjsku upotrebu i za razne bolesti. Bilo je nekoliko recepata za njihovo spravljanje.

Sirće-mehlem se je spravljalo od jabukovog sirćeta, maslinovog zejtina, pčeljinjeg voska, smole i kozjeg loja. Kad se to sve smiješa dobije se krema žućkastog izgleda kao vosak.

Postojali su i ljuti mehlemi u koje se je osim sličnog sadržaja kao kod prethodnog još stavljao „šap“ ili „mavi kamen“. Kad se s njima koža namaže, oni peku, jer „izjedaju“ to mjesto, tj. bolest.

„Puštanje krvi“, tačnije rečeno „ispuštanje krvi“ iz organizma je pradavni način za olakšavanja nekih stanja organizma, a što se je ipak nazivalo liječenjem. Vjerovatno je to pomagalo kod povećanog pritiska, naravno samo kao privremena pomoć, pa to nalazimo i u staroj azijskoj medicini. Taj metod su primjenjivali kod reume, kad popuste živci, kod majasila, kod budala, i dr. Ako je reuma bila na nogama, onda se krv pušta iz nogu na određenim mjestima, ako je bila u rukama, onda se krv pušta iz ruku, i sl.

Kod njihove dijagnoze „budala“, a oni su je preuzimali od onih koji dovode takvog bolesnika, što je obično bivala uža porodica, oni su za liječenje puštali krv. Krv im se izpušta iz glave i između plećki. Na perčinu (glave) se obriju dlake, pa se na tom mjestu pomoću roga „navuče krv“ (hiperemija). Rog je bio od neke životinje, bio je dug 10—15 cm, na širem dijelu je bio promjera 5—7 cm, a drugi kraj je bio probušen (vrh roga). Širi kraj se prislanjao na kožu, pa se ustima izvlačio zrak iz roga (vakuum) i tako se na tom mjestu stvarala prekrvljenost. Onda su se britvom pravila u koži nekoliko zareza, da krv malo poteče, pa se je opet rog prislanjao i na isti način se još više izvlačilo krvi u rog. Tako se vadio po 1—2 fildana krvi, (što bi bilo 10—20 cm³). Ovaj će postupak terapijski uspjeti ako se naiđe na „pjenastu krv“, inače neće biti poboljšanja. Bolesnik je pri tome vezan konopcem, a i drže ga po 2—3 osobe. Ako liječenje uspije, eto bolesnika za dan-dva „u čaršiju“ ozdravljenog. Kasnije, a to je prije II svjetskog rata, napravljen je bio jedan uređaj nazvan nešter, koji je mehanički usavršen, pa je olakšavao izvođenje puštanja krvi. To je metalna kutijica veličine 5×5×5 cm koja na jednoj svojoj površini ima 16 tankih proreza kroz koje vire oštrice nožića veličine 5×5 mm. Pomoću jednog zavrtnja se reguliše koliko će nožići proviriti iz kutije kroz ove proreze, a to je između 2—5 mm i koliko će se oni zariti u kožu. Zatim se pomoću jedne opruge (federa) nožići uvuku u kutiju, a ta površina neštera se prisloni čvrsto na kožu, otkadž se opruga i nožići se zariju u kožu „u tren oka“.

Bilo je „budala“ koji su to bivali povremeno. Jednog uglednog Sarajliju je ta „budalaština“ hvatala svake godine u proleće. Za liječenje je on prvo sedmicu dana jeo puno višanja da dobije krvi, a onda se je primjenjivalo puštanje krvi. Uvijek mu je bilo bolje od ovog liječenja. Nisu primjenjivali puštanje krvi sa pijavicama.

Kada je nastao „hunjak“ (krajnik), on je bivao crven, velik kao jaje i nije se od njega moglo gutati, pa ni disati. Zato se je britvom na njemu pravio rez i tada bi iz njega iscurio gnoj. Iza toga se grlo ispere slanom vodom, i uvijek je bilo poboljšanja.

Kod grlobolje se je pravio prah sa pečenim „šapom“ i to se puhne u grlo, pa bude bolje. Metne se prah „šapa“, mavi kamena i karamfilića na čusegiju (žarač), na tihu žeravicu, dok ne počne kvrcati (ispeče se). Kada se to ohladi, stvrdne se, te se istuče u prah, pa prosije na sitno, pa se sa komadića papira puhne u grlo.

Kod sunecenja (obrezivanje viška kože na penisu kod muslimanske djece) su se koristili nekim svojim instrumentima te britvom. To je uglavnom uvijek bilo popraćeno ceremonijom radosti kod porodice, ali i komšija i rodbine.

Berberi su po predanju sve ljekarske usluge vršili besplatno. Bolesnici su se ipak revanširali za usluge, često tek poslije izvjesnog vremena, dok se vidi je li liječenje uspjelo. Tako na pr. za „namještanje“ kosti kod preloma i iščašenja, po uspješnom izliječenju berber se je darovao dukatom (manjim ili većim). Za izliječenje grla se je najčešće dobivao poklon u jelima ili voću (halva, baklava, i dr.).

Bavljenjem namještanja kostiju se nije bavio svaki berber, jer je to bio težak posao. Ali ih je bilo koji su u tome slavu stekli.

LITERATURA:

¹ Hadžiomeragić M., *Autentično pričanje jednog berbera-zubara* (u štampi). — ² Hadžiomeragić M., *Poslednja porodica berbera-ljekara u Sarajevu* (u štampi). — ³ Jeremić R., *Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika u Bosni i Hercegovini pod Turskom i Austrougarskom*. Srpsko lekarsko društvo, Beograd, 1951. — ⁴ Kreševljaković H., *Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za vrijeme osmanlijske uprave*. Sarajevo, 1927. — ⁵ Protić M., *Bosansko-hercegovački berberi kao narodni lekari*. Medicinski arhiv, Sarajevo, 1956, IX, 6, 27.

Maid HADŽIOMERAGIĆ

MEDICAL TREATMENTS APPLIED BY THE BARBERS FROM THE FAMILY SKAKA IN SARAJEVO

Barbers used to be auxiliary medical experts who for hundred of years helped treat people. They arrived in these parts first from the Republic of Dubrovnik and later on they came with the Turks from the East, bringing with them medical knowledge of the then very rich Asian medicine. With time a domestic people

also become skilled in this profession. After medical personnel were educated the barbers retreated from the medical field into their own narrow barber-hair dresse profession.

It is interesting to hear what, on the basis of the story of Abdulah Skaka, a seventy-year old barber who is still alive, and how these barbers operated in medical spheres. His family performeg such activities in Sarajevo through family heritage and throughout its six generations which means continuous work which has lasted for 300 years.

(Rad je Uredništvo primilo 2. IX 1984. god.)

Vlastimir TURUDIĆ

VETERINARSKA SLUŽBA SRPSKE VOJSKE
U RADOVIMA NAŠIH ISTORIČARA.
ISPRAVKE I DOPUNE (V)

XV

DIVLJANOVIĆ D., Veterinarski kadrovi u Srbiji od 1800—1918. godine, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1974.

Emil Tomijuk nije bio marveni lekar Uprave varoši Beograda od 1883. nego od 1882. god., od kada je i vršio dužnost glavnog marvenog lekara u Sanitetskom odeljenju Ministarstva unutarnjih dela. Pred srpsko-bugarski rat bio je mobilisan i 14. septembra 1885. god. postavljen za marvenog lekara Sanitetskog odeljenja Vrhovne komande, što je ostao do 7. februara 1886. god., kada ga je na toj dužnosti zamenio Franjo Bendjik. Za počasnog člana Srpskog lekarskog društva jednoglasno je bio izabran 22. januara 1884. god. na Glavnom godišnjem skupu Srpskog lekarskog društva. Na IV međunarodni kongres veterinarske medicine, održan u Briselu augusta 1883. god., bio je upućen zajedno s dr Jovanom Danićem kao „izaslanik kraljevsko-srpske vlade”. Posle povratka s tog kongresa Danić i on napisali su opširan i zanimljiv izveštaj u časopisu „Narodno zdravlje”.²⁵

Avram Petković nije završio vojnu Potkivačku školu 1874. god., jer su klase te škole završavale po godinama: prva 1868, druga 1870, treća 1871, četvrta 1873, peta 1875, šesta 1876. god. itd. U Beču nije završio „Visoku veterinarsku školu” već viši veterinarski tečaj Vojnoveterinarskog instituta. Marveni lekar u okrugu Vranje bio je i 1899. god., a u okrugu Čačak i 1911—1914. god.²⁶

Tanasije Filipović nije bio civilni marveni lekar od 1894. god. već od 16. septembra 1892. god., kada je na predlog ministra unutrašnjih dela bio postavljen za marvenog lekara II klase okruga Moravskog. Od 1904. do 1909. god. nije bio okružni marveni lekar sa sedištem u Svilajncu, budući da je najmanje 1907. do 1909. god. bio, u stvari, marveni lekar u okrugu Smederevo, sa sedištem u Smederevu. God. 1910. dok je bio okružni marveni lekar u Čupriji radio je honorarno za upravu Državnog stočarskog zavoda. U Državnom stočarskom zavodu, u Dobričevu, bio je i 1914. god. Neposredno posle I svetskog rata bio je marveni lekar okruga Požarevac.²⁷

Aleksa Lj. Popović verovatno je rođen 10. jula umesto 10. juna 1856. god. Pre nego što je 1893. god. bio postavljen za sekretara III klase Odeljenja za zemljoradnju i stočarstvo Ministarstva narodne privrede bio je marveni lekar okruga Požarevac, sa sedištem u Velikom Gra-